

**PENILAIAN PENGERTIAN *AL-JAWF*
MENURUT PANDANGAN FIQH DAN
PERUBATAN MODEN**

**A Critical Review of *al-Jawf* from Fiqh and
Modern Medical Perspective**

Anisah Ab Ghani *

Hamidah Mat **

ABSTRACT

This article is developed with the proposition that the classical literature of fiqh does not give an intensive or detailed definition of al-jawf which justifies fast breaking according to the rulings of fiqh from a scientific point of view. Due to the loose definition of al-jawf adopted by the classical fuqaha (jurists), the treatment of any kind of sickness is often viewed as nullifying fasting. Likewise, the classical unscientific and narrow definition of 'al-jawf' (cavity) has also been identified as another element that contributes towards the aforementioned old fiqh paradigm. Thus, this research aims to redefine the term al-jawf in details with its categories based on modern scientific discoveries within the framework of the fiqh rulings concerning fasting. Furthermore, the proposed framework will be applied to the situation of sick patients who observe their fasting during the treatments.

Keywords: *Literature of Fiqh, al-Jawf, Modern Scientific, Treatments*

* Pensyarah, Jabatan Fiqh & Usul, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya.

** Calon Pascasarjana, Jabatan Fiqh & Usul, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya.

PENGENALAN

Sorotan literatur fiqh silam telah menunjukkan para fuqaha dari semua mazhab telah bersepakat bahawa memasukkan sesuatu ke dalam *al-jawf* adalah perbuatan yang membatalkan puasa. Walau bagaimanapun, mereka berbeza pendapat pada perincian mengenai konsep *al-jawf* itu sendiri. Perbezaan pandangan yang berlaku dalam kalangan fuqaha sama ada mazhab yang berlainan mahupun dalam mazhab yang sama ini berpunca dari keterbatasan dalil yang menjelaskan tentang hakikat *al-jawf* itu sendiri. Oleh itu, pandangan fuqaha silam mengenai *al-jawf* bersifat ijtihad dan mikro. Buktinya, fuqaha silam telah memberikan contoh-contoh perkara yang membatalkan puasa yang pelbagai untuk menerangkan pengertian *al-jawf*. Ketidakjelasan mengenai pengertian *al-jawf* ini telah menatijahkan kewujudan pelbagai pandangan dalam menilai perbuatan-perbuatan yang dianggap membatalkan puasa. Oleh itu, adalah penting untuk menilai kembali hakikat *al-jawf* dalam konteks perkara-perkara yang membatalkan puasa supaya pengertian yang lebih jelas dapat dijadikan asas kepada penilaian perkara-perkara yang membatalkan puasa seperti kaedah-kaedah rawatan yang dijalankan pada masa kini.

PENGERTIAN AL-JAWF

Al-Jawf dalam bahasa Arab merujuk kepada bahagian dalam bagi sesuatu. Perkataan *al-jawf* membawa beberapa pengertian bergantung kepada penggunaannya. Antaranya apabila dinisbahkan kepada manusia, *al-jawf* membawa maksud perut atau rongga di dalam badan. Menurut ahli bahasa Arab, *al-ajwafān* (dua *al-jawf*) merujuk kepada ruang perut dan rahim manusia kerana saiz keduanya yang mendominasi bahagian dalam badan manusia.¹ Perkataan *al-jawf* telah disebut di dalam al-Quran iaitu:

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ

¹ Muḥammad bin Makram bin Manzūr al-Ifriqī al-Miṣrī, *Lisān al-'Arab*. Bayrūt: Dār Sādir, j. 12, h. 350.

Maksudnya: “...(diperintahkan dengan yang demikian kerana) Allah tidak sekali-kali menjadikan seseorang mempunyai dua hati dalam rongga dadanya...”

Surah al-Aḥzāb (33): 4

Maksud ayat ini ialah Allah SWT tidak menjadikan dua hati bagi manusia. Walaupun maksud *al-jawf* di dalam ayat ini merujuk kepada rongga dalam badan manusia istilah ini tiada kaitan dengan pengertian *al-jawf* dalam konteks ibadah puasa.² Perkataan *al-jawf* juga disebut dalam beberapa hadis, antaranya ialah hadis Rasulullah SAW bahawa baginda telah bersabda iaitu:

لا تنسوا الجوف وما وعى³

Maksudnya: “Janganlah kamu lupa akan *al-jawf* dan apa yang terkumpul dalamnya.”

Dalam hadis ini, Rasulullah menggalakkan umat Islam untuk mencari rezeki yang berbentuk makanan yang halal. Perkataan *al-jawf* dalam hadis ini merujuk kepada perut manusia sebagai tempat menyimpan makanan. Di dalam sebuah hadis yang lain, Rasulullah SAW telah bersabda, iaitu:

وفي الجائفة ثلث الدية.⁴

Maksudnya: “Dan pada *jā’ifah* itu satu pertiga diyat.”

Dalam hadis ini, Rasulullah SAW menyatakan bahawa balasan bagi orang yang mencederakan seseorang dalam bentuk *al-jā’ifah* (luka yang dalam menembusi perut atau otak manusia) ialah satu

² Abū ‘Abd Allah Muḥammad bin Aḥmad al-Anṣārī al-Qurṭūbī (1995), *al-Jāmi’ li Aḥkām al-Qur’ān*. Bayrūt: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, j. 7, h. 116.

³ Al-Jawharī, Isma’īl bin Ḥammād (1292H), *al-Ṣaḥḥāḥ al-Musammā Tāj al-Lughah wa Ṣaḥḥāḥ al-‘Arabīyyah*. al-Qāhirah: al-Maṭba‘ah al-Kubrā al-Amīrah, j. 4, h. 1339.

⁴ Mālik bin Anas (t. t.), *al-Muwattā*. Taḥqīq: Muḥammad Fuād Abd al-Bāqī, Bayrūt: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, j. 2, h. 849.

pertiga diyat.⁵ Jika dirujuk kepada pandangan ahli-ahli bahasa Arab, *al-jawf* juga membawa maksud lain selain dari rongga badan manusia seperti tempat membuang air dan kawasan tanah yang lapang dan luas.⁶ Selain daripada itu, *al-jawf* juga pernah dinisbahkan kepada malam sebagaimana yang dinyatakan dalam sebuah hadis apabila Baginda Rasulullah SAW ditanya tentang doa yang mustajab, lalu Baginda menjawab:

جوف الليل الآخر.

Maksudnya: “Bahagian malam yang terakhir (satu pertiga yang terakhir).”

Perkataan *al-jawf* dalam hadis ini bermaksud bahagian malam yang boleh diisi dengan beribadah kepada Allah. Oleh itu, *al-jawf* merujuk kepada bahagian dalam sesuatu benda atau perkara yang boleh diisi dengan sesuatu.⁷

Sebagai kesimpulan, penggunaan umum bagi perkataan *al-jawf* dalam bahasa Arab terutamanya dalam konteks puasa ialah rongga dalam badan manusia yang merujuk kepada perut dan rahim atau dikenali sebagai ruang abdomen. Walau bagaimanapun, istilah *al-jawf* yang disebut di dalam al-Quran dan al-Sunnah tidak berkait secara langsung dengan perkara-perkara yang membatalkan puasa. Oleh itu, perbincangan seterusnya akan cuba menghurai pengertian *al-jawf* seperti mana yang diperbincangkan oleh fuqaha.

PANDANGAN FUQAHA MENGENAI *AL-JAWF*

Perbincangan fuqaha tentang *al-jawf* berlegar di sekitar perbincangan mengenai perbuatan-perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam *al-jawf* yang dianggap membatalkan puasa. Perbincangan fuqaha lebih tertumpu kepada perbincangan bukaan lain selain mulut, kerana makan dan minum melalui mulut sudah

⁵ *Al-Mawsū'ah al-Fiqhiyyah* (1989), Kuwayt: Wizārah al-Awqāf wa al-Shu'ūn al-Islāmiyyah, c. 2, h. 82.

⁶ Al-Fayrūz Ābādī, Muḥammad bin Ya'qūb (1998), *al-Qamūs al-Muḥīṭ*. Bayrūt: Mu'assasah al-Risālah, h. 798

⁷ *Ibid.*

disepakati membatalkan puasa. Antara bahagian-bahagian badan manusia yang dianggap sebagai *al-jawf* adalah seperti mata, telinga, hidung, dubur, faraj, salur kencing, termasuklah tebukun dan bukaan seperti luka yang dalam. Perincian pandangan fuqaha silam mengenai *al-jawf* adalah seperti berikut:

a) Fuqaha Mazhab Hanafi

Majoriti fuqaha mazhab Hanafi menganggap semua bukaan ke dalam badan sebagai *al-jawf*. Ini termasuklah kerongkong, mata, telinga, hidung, salur kencing, dubur, faraj dan luka yang dalam di kepala yang dianggap sebagai bukaan ke otak.⁸ Manakala sebahagian fuqaha lain seperti al-Shurunbulālī telah mengecualikan bahagian luar telinga sebagai *al-jawf* apabila beliau berpendapat mengorek telinga tidak membatalkan puasa kerana tidak sampai ke otak. Al-Muṣīlī pula mengecualikan salur kencing sebagai *al-jawf* apabila beliau berpendapat memasukkan sesuatu ke dalam salur kencing tidak membatalkan puasa.⁹

Al-Firghīnānī didapati mempunyai pendapat yang berbeza dengan fuqaha Hanafi yang lain apabila beliau mengecualikan mata, salur kencing dan luka yang dalam dari bahagian-bahagian *al-jawf*. Beliau juga membezakan antara ubat titis telinga yang bersifat selain dari air. Menurut beliau, menitikkan ubat telinga selain dari air membatalkan puasa.¹⁰ Al-Marghīnānī bersependapat dengan beliau apabila beliau juga berpendapat mengenakan celak pada mata tidak membatalkan puasa kerana tiada saluran antara mata dan otak.¹¹

⁸ Ḥassān bin ‘Ammār al-Shurunbulālī (t. t.), *Marāqī al-Falāḥ Sharḥ Matn Nūr al-‘Idāḥ*. Bayrūt: Dār al-Bayrūtī & Dār Abdul Ḥādī, h. 133.

⁹ ‘Abd Allah bin Maḥmūd bin Mawdūd al-Muṣīlī (t. t.), *al-Ikhtiyār li Ta’līl al-Mukhtār*. Bayrūt: Dār al-Arqām bin Abī al-Arqām, j. 1, h. 172; Al-Shurunbulālī (t. t.), *op.cit.*, h. 129.

¹⁰ Fakhr al-Dīn Ḥassan bin Maṣṣūr al-Awzajandī al-Firghānī (t. t.), *Al-Fatāwā al-Hindiyyah*. Bayrūt: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, j. 1, h. 203.

¹¹ Burhān al-Dīn Abū al-Ḥassān ‘Alī al-Marghīnānī (t. t.), *al-Hidāyah Sharḥ Bidāyah al-Mubtadī*. Bayrūt: Dār al-Fikr, j. 1, h. 123.

Fuqaha Mazhab Hanafi juga telah meletakkan had permulaan bagi *al-jawf* iaitu kerongkong. Oleh itu mereka berpandangan bahawa merasa makanan dengan lidah tidak membatalkan puasa selagimana tidak masuk ke dalam kerongkong.¹² Hujah mereka ialah sebuah hadis iaitu:

الفطر مما دخل وليس مما خرج.¹³

Maksudnya: “Pembatalan puasa itu disebabkan apa yang masuk, bukan dengan apa yang keluar.”

Menurut mereka, hadis ini menunjukkan bahawa puasa seseorang terbatal apabila sesuatu masuk ke dalam *al-jawf*.¹⁴ Menurut al-Siyāghī pula, *مما دخل* bermaksud melalui kerongkong, iaitu sesuatu yang masuk ke dalam mulut tetapi tidak melalui kerongkong tidak membatalkan puasa.¹⁵

Al-Marghīnānī di dalam *al-Hidāyah* pula telah membawa satu perbincangan yang menarik tentang bukaan bukan semulajadi pada badan manusia seperti suntikan dan rawatan pada luka yang dalam. Beliau membezakan antara meletakkan atau memasukkan ubat yang kering dan basah pada luka tersebut, iaitu meletakkan ubat yang kering pada luka yang dalam tidak membatalkan puasa, sebaliknya meletakkan ubat yang basah pada luka yang dalam dikira membatalkan puasa kerana ubat tersebut boleh sampai ke dalam *al-jawf*.¹⁶

Kesimpulannya, majoriti fuqaha mazhab Hanafi berpendapat bahawa semua bukaan ke dalam badan sama ada bukaan semulajadi seperti mata, telinga, hidung, faraj, salur kencing dan dubur atau bukan semulajadi seperti luka, tebukannya dan suntikan sebagai *al-*

¹² Shams al-Dīn al-Sarkhasī (1993), *Kitāb al-Mabsūṭ*. Bayrūt: Dār al-Maʿrifah, j. 3, h. 93. Muḥammad Amīn bin ʿĀbidīn (1966), *Hāshiyah Rad al-Mukhtār ʿalā Dur al-Mukhtār*. Meşir: Sharikat Maktabah wa Maṭbaʿah Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalabī wa Awlādūhu, c. 2, j. 2, h. 396.

¹³ Al-Bukhārī (t. t.), *al-Tārīkh al-Kabīr*. Bayrūt: Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-Rabīʿ, j. 1, h. 251.

¹⁴ Al-Marghīnānī (t. t.), *op.cit.*, j. 1, h. 125.

¹⁵ Sharf al-Dīn al-Ḥusayn bin Aḥmad al-Siyāghī (1968), *al-Rawd al-Nādir Sharḥ Majmūʿ al-Fiqh al-Kabīr*. Ṭāʾif: Maktabah al-Muʾayyid, c. 4, j. 3, h. 34.

¹⁶ Al-Marghīnānī (t. t.), *op.cit.*, j. 1, h. 122.

jawf. Walau bagaimanapun, ada sebahagian daripada fuqaha dalam mazhab yang sama menganggap bahawa mata, telinga dan salur kencing bukan sebahagian dari *al-jawf*.

b) Fuqaha Mazhab Maliki

Seperti fuqaha mazhab Hanafi, fuqaha mazhab Maliki cuba memberikan gambaran *al-jawf* dengan mendatangkan pelbagai contoh dan andaian perbuatan-perbuatan yang membatalkan puasa dengan memasukkan sesuatu ke dalam *al-jawf*. Fuqaha mazhab Maliki berpendapat bahawa kerongkong, bahagian dalam telinga, mata, hidung, dubur dan faraj sebagai sebahagian dari *al-jawf*.¹⁷ Fuqaha mazhab Maliki didapati lebih cenderung untuk membataskan *al-jawf* kepada bukaan semulajadi ke dalam badan. Hal ini dinyatakan dalam sebuah kitab rujukan mazhab Maliki, *al-Zakhīrah*, iaitu hakikat puasa ialah menahan diri seboleh mungkin daripada memasukkan sesuatu ke dalam badan melalui bukaan biasa seperti mulut, hidung dan telinga ke dalam perut melalui kerongkong.¹⁸ Sebagai contoh yang lain, al-Şāwī, salah seorang faqih terkemuka Maliki ada menyatakan:

*“Sekiranya cairan masuk ke dalam badan daripada bukaan atas atau bawah, puasa terbatal dan wajib menggantikannya pada hari yang lain.”*¹⁹

Fuqaha mazhab Maliki juga menekankan bahawa had permulaan bagi *al-jawf* ialah kerongkong.²⁰ Imam Malik sendiri telah meletakkan had *al-jawf* bermula dari kerongkong. Beliau

¹⁷ Al-Dasūqī, *Hashiyah al-Dasūqī*. Bayrūt: Dār al-Fikr al-‘Arabī, j. 1, h. 523; ‘Umar Barakāt (1953), *Fayḍ al-Ilah fī Ḥalli Alfāz ‘Umdat al-Sālik wa ‘Uddat al-Nāsik*. Meşir: Maktabah wa Maṭba‘ah Muşţafā al-Bābī al-Ḥalabī, c. 2, j. 2, h. 278.

¹⁸ Shihāb al-Dīn Aḥmad bin Idrīs al-Qarāfī (t. t.), *al-Zakhīrah*. Taḥqīq: Sa‘īd I‘rāb, j. 2, h. 504.

¹⁹ Aḥmad bin Muḥammad al-Şāwī, (t. t.), *Bulghat al-Sālik li Aqrab al-Masālik*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, j. 1, h. 245.

²⁰ Abū ‘Abd Allah al-Shaikh Muḥammad bin Aḥmad ‘Ulaysh (1958), *Fatḥ al-‘Alī al-Mālik fī al-Fatwā ‘alā Madhhab al-Imām Mālik*. Meşir: Sharikah Maktabah wa Maṭba‘ah Muşţafā al-Bābī al-Ḥalabī wa Awlāduhu, j. 1, h. 173.

juga berpendapat bahawa bahagian telinga luar bukan sebahagian dari *al-jawf*, oleh itu beliau berpendapat memasukkan sesuatu ke dalam telinga luar tidak membatalkan puasa.²¹ Di dalam hal ini beliau didapati bersependapat dengan al-Shurunbulālī dari mazhab Hanafi. Imam Malik dan Ibn Qāsim mengecualikan luka di kepala sebagai salah satu bahagian *al-jawf* apabila mereka berpendapat meletakkan ubat pada luka di kepala tidak membatalkan puasa dengan alasan bahawa tiada saluran antara otak dan perut.²²

Kesimpulannya, fuqaha Maliki berpendapat bahawa *al-jawf* terhad kepada bukaan semulajadi ke dalam badan iaitu kerongkong, bahagian dalam telinga, mata, hidung, dubur dan faraj. Mereka telah mengqiyaskan perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam *al-jawf* kepada perbuatan makan dan minum. Atas alasan semua bukaan semulajadi pada badan akan sampai ke perut, mereka menyimpulkan bahawa memasukkan sesuatu ke dalam badan melalui mana-mana bahagian tersebut akan membatalkan puasa.²³

c) Fuqaha Mazhab Shafii

Dalam *Kifāyat al- Akhyār* telah dinyatakan bahawa maksud *al-jawf* ialah perut dan jalan-jalan lain yang boleh sampai kepada perut. Menurut pendapat yang masyhur di dalam mazhab ini, jalan-jalan tersebut ialah hidung, mata, mulut, telinga, dubur, faraj, salur kencing dan luka yang dalam di kepala kerana luka tersebut adalah bukaan ke otak.²⁴ Pandangan mazhab Shafii juga seragam

²¹ Abū ‘Abd Allah bin ‘Abd al-Raḥman Abū Zayd al-Qayrawānī (1999), *al-Nawādir wa al-Ziyādat ‘alā Ma fī al-Mudawwanah min Ghayrihā min al-Ummahāt*. Bayrūt: Dār al-Gharb al-Islāmī, j. 2, h. 44.

²² Mālik bin Anas (1994), *al-Mudawwanah al-Kubrā bi Riwāyat Sahnūn*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, j. 1, h. 270.

²³ Abū Bakr ‘Uthmān bin Muḥammad Shattā al-Dimyāfi al-Bakrī (1995), *Hāshiyah I‘ānah al-Ṭālibīn*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, j. 2, h. 381.

²⁴ Sulaymān bin Muḥammad al-Bujayrimī (t. t.), *Hāshiyah al-Bujayrimī ‘alā al-Iqna’*. al-Qāhirah: Maṭba‘ah Muṣṭafā Muḥammad, j. 2, h. 328. Taqiy al-Dīn Abū Bakr al-Ḥusaynī (t. t.), *Kifāyat al-Akhyār*. Bayrūt: Dār al-Fikr, j. 1, h. 288. Muḥammad bin Abī al-‘Abbas al-Ramlī (t. t.), *Nihāyat al-Muḥtāj ilā Sharḥ al-Minhāj*. t. p., j. 3, h. 167.

di dalam *al-Iqnā'*, apabila pengarangnya menyatakan bahawa antara yang dikelaskan sebagai bukaan kepada *al-jawf* ialah otak, faraj, hidung, mulut dan telinga.²⁵

Fuqaha Shafii merumuskan *al-jawf* sebagai semua bukaan ke dalam badan bermula dari kerongkong hingga ke faraj dan dubur.²⁶ Mereka berhujah dengan mafhum daripada sebuah hadis iaitu:

عن لقيط بن صبرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (بالغ في الاستنشاق إلا أن تكون صائماً).²⁷

Maksudnya: “*Daripada Laqīṭ bin Ṣabrah berkata, Rasulullah SAW telah bersabda: Masukkanlah air ke dalam hidung secara berlebihan (ketika wuduk) kecuali sekiranya kamu sedang berpuasa.*”

Imam Shafii berpendapat bahawa hadis ini melarang orang yang berpuasa dari memasukkan air ke dalam hidung secara berlebihan kerana dikhuatiri air akan masuk ke dalam kepala melalui hidung. Menurut mazhab ini, kepala adalah sebahagian dari *al-jawf*.²⁸ Manakala segelintir fuqaha mazhab Shafii yang lain pula berpendapat larangan tersebut adalah untuk mengelakkan air memasuki kerongkong melalui hidung dan seterusnya ke perut.²⁹

Terdapat sebahagian dari fuqaha mazhab Shafii yang cuba memberikan pentakrifan kepada *al-jawf* dengan meletakkan had bagi *al-jawf* iaitu bermula dari tempat keluar huruf *kha* pada anak tekak dan awal kerongkong, manakala penghujungnya

²⁵ Al-Sharbīnī (t. t.), *al-Iqnā' li Ṭālib al-Intifā' fī Ḥallī Alfāz Abī Shujā'*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, j. 1, h. 497.

²⁶ Ḥasan bin ‘Alī al-Saqqāf (2003), *Ṣaḥīḥ Ṣifat Ṣiyām al-Nabi SAW*. ‘Ammān: Dār al-Imām al-Nawawī, h. 18.

²⁷ Abū Dāwūd Sulaymān bin al-Ashās al-Sajastānī al-Azrī (t. t.), *Sunan Abī Dāwūd*. Hadis no. 2366, Bayrūt: Dār al-Fikr, j. 1, h. 721.

²⁸ Abū ‘Abd Allah Muḥammad bin Idrīs al-Shāfi‘ī (1993), *al-Umm*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, h. 138.

²⁹ Abū Ishāq Ibrāhīm bin ‘Alī al-Shīrāzī (1995), *al-Muḥadhdhab fī al-Fiqh al-Shāfi‘ī*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, j. 1, h. 245.

ialah dubur dan faraj.³⁰ Maka, berdasarkan kenyataan ini, fuqaha mazhab berpendapat bahawa sekiranya jika orang yang berpuasa memasukkan jarinya ke dalam dubur atau faraj semasa beristinjak, puasanya dikira batal.³¹

Fuqaha Shafii berselisih pendapat mengenai kedudukan telinga sebagai sebahagian dari *al-jawf*. Sebahagian besar daripada mereka berpendapat bahawa telinga adalah sebahagian dari *al-jawf*, oleh itu memasukkan ubat ke dalam telinga menurut mereka adalah perkara yang membatalkan puasa walaupun tidak sampai ke dalam otak. Walau bagaimanapun, terdapat beberapa fuqaha Mazhab Shafii yang menolak pendapat di atas dan menegaskan bahawa tidak ada saluran dari telinga ke otak. Oleh yang demikian, jika sesuatu dimasukkan ke dalam telinga, puasa tidak batal. Antara yang berpendapat sedemikian ialah al-Qāḍī Ḥusin, al-Fawrānī dan al-Ghazālī.³² Karya-karya terkemudian dalam mazhab Shafii cuba menghuraikan perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam *al-jawf* dengan cara yang lebih mudah. Di dalam *al-Fiqh al-Manhajī*, dihadkan *al-jawf* kepada bukaan yang semulajadi seperti mulut, telinga, hidung, qubul dan dubur sahaja.³³ Pendapat ini didapati mengecualikan luka pada kepala dan salur kencing sebagai sebahagian dari *al-jawf*.

Kesimpulannya, fuqaha mazhab Shafii menganggap bahawa semua bukaan sama ada semulajadi atau tidak, adalah sebahagian dari *al-jawf*. Selain dari berhujjah dengan hadis Laqīṭ bin Sabrah tersebut, alasan yang kuat ialah mereka berpendapat bahawa bukaan-bukaan tersebut adalah jalan yang boleh sampai ke perut

³⁰ Yahya bin Sharaf al-Nawawī (1985), *Rawḍah al-Ṭālibīn wa'Umdat al-Muftīn*. al-Qāhirah: al-Maktab al-Islāmī, j. 2, h. 356.

³¹ Muḥammad al-Sharbīnī al-Khāṭib al-Sharbīnī (t. t.), *Mughnī al-Muḥtāj ilā Ma'rifah Ma'ānī Alfāz al-Minhāj*. Bayrūt: Dār Iḥyā al-Turāth al-'Arabī, j. 1, h. 428.

³² Abū Zakariyyā Maḥyū al-Dīn bin Sharaf al-Nawawī al-Nawawī (1995), *Kitāb al-Majmū' Sharḥ al-Muhadhdhab li al-Shīrāzī*. Bayrūt: Dār Iḥyā al-Turāth al-'Arabī, h. 336-337.

³³ Muṣṭafā al-Khin (1998), *al-Fiqh al-Manhajī 'alā Madhhab al-Imām al-Shāfi'ī*. Damshiq: Dār al-Qalam, j. 1, c. 3, h. 342.

dan otak. Jalan-jalan tersebut ialah kerongkong, telinga, hidung, otak, dubur, faraj salur kencing dan luka yang dalam.³⁴

d) Fuqaha Mazhab Hanbali

Pandangan fuqaha mazhab Hanbali mengenai *al-jawf* tidak jauh beza dengan pandangan fuqaha mazhab yang lain. Umumnya, fuqaha mazhab Hanbali merumuskan bahawa *al-jawf* ialah satu rongga di dalam badan yang mempunyai pelbagai jalan untuk sampai kepadanya.³⁵ Ibn Qudāmah telah mengqiyaskan perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam badan kepada perbuatan makan dan minum. Oleh itu, semua jalan yang boleh sampai ke dalam badan seperti hidung, mata, kerongkong, telinga, faraj, dubur dan luka yang dalam di kepala dan perut dianggap sebagai *al-jawf*.³⁶

e) Ibn Ḥazm al-Zāhirī

Berbanding dengan mazhab-mazhab terkemuka yang telah disebutkan sebelum ini, Ibn Ḥazm al-Zāhirī mempunyai pendapat yang agak berbeza berhubung dengan pengertian *al-jawf*. Beliau berpendapat bahawa perkara-perkara yang dilarang semasa berpuasa hanya terhad kepada makan, minum, jimak, muntah dengan sengaja dan melakukan maksiat.³⁷ Atas alasan ini, beliau berpendapat bahawa hidung, telinga, mata dan saluran kencing bukan sebahagian dari *al-jawf* kerana bahagian-bahagian badan tersebut tidak mempunyai kaitan dengan perbuatan makan atau

³⁴ Muḥammad al-Zuhrī al-Ghamrāwī (1948), *Anwār al-Masālik Sharḥ ‘Umdat al-Sālik wa ‘Uddat al-Nāsik*. Meşir: Sharikat Maktabah wa Maṭba‘ah Muştafā al-Bābī al-Ḥalabī wa Awlāduhu, c. 3, h. 120.

³⁵ Shams al-Dīn Muḥammad bin Abd Allāh al-Zarkashī (1993), *Sharḥ al-Zarkashī ‘alā Mukhtaşar al-Kharqī*. Riyād: Maktabah al-Ubaykan, j. 2, h. 570.

³⁶ Ibn Qudāmah, ‘Abd Allāh bin Qudāmah al-Maqdasī Muwaffaq al-Dīn Abū Muḥammad ‘Abd Allāh bin Aḥmad bin Muḥammad bin Qudāmah (2001), *al-Kāfī fī Fiqh al-Imām Aḥmad bin Ḥanbal*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, j. 4, h. 352.

³⁷ Ibn Ḥazm, Abū Muḥammad ‘Alī bin Aḥmad bin Sa‘īd bin Ḥazm (t. t.), *al-Muḥallā*. al-Qāhirah: Dār al-Turāth, j. 6, h. 300.

minum. Justeru, *al-jawf* menurut beliau adalah terhad kepada perut dan saluran makanan yang biasa iaitu mulut dan kerongkong.³⁸

f) Pandangan Ibn Taymiyyah

Ibn Taymiyyah telah membawa satu pandangan yang berbeza berbanding fuqaha sebelumnya mengenai *al-jawf*. Menurut beliau, mata, salur kencing, luka yang dalam pada perut atau kepala bukan sebahagian daripada *al-jawf*. Beliau juga berpendapat bahawa suntikan pada mana-mana bahagian badan tidak membatalkan puasa. Alasan beliau yang kukuh ialah ketiadaan dalil yang khusus yang menjelaskan bahawa perkara-perkara tersebut membatalkan puasa. Menurut beliau, sekiranya perkara-perkara tersebut membatalkan puasa, sudah tentu Rasulullah SAW telah menjelaskan sedemikian.³⁹

Dalam hal ini, pandangan Ibn Taymiyyah didapati hampir sama dengan pendirian fuqaha Zaydiyyah. Fuqaha Zaydiyyah lebih memberi penekanan kepada proses makan dan minum melalui jalan biasa iaitu mulut dan kerongkong. Pada masa yang sama mereka tidak menganggap jalan-jalan lain seperti luka, dubur dan faraj sebagai *al-jawf*.⁴⁰ Pendapat Ibn Taymiyyah juga dilihat mendapat perhatian fuqaha terkemudian dan pengkaji kontemporari yang lain. Pendapat ini lebih menekankan kepada hakikat puasa itu sendiri iaitu menahan diri dari makan, minum dan jimak. Oleh itu, bahagian-bahagian badan yang tidak mempunyai kaitan dengan proses makan dan penghadaman tidak dianggap sebagai *al-jawf*.⁴¹

³⁸ *Ibid.*, j. 6, h. 203

³⁹ Taqiy al-Dīn Abū al-‘Abbās Aḥmad Ibn ‘Abd al-Ḥalīm Ibn ‘Abd al-Salām Ibn Taymiyyah al-Harrānī (1998), *Majmū‘ah al-Fatāwā*. al-Manṣūrah: Dār al-Wafā’, j. 25, h. 126.

⁴⁰ Aḥmad bin Yaḥyā al-Murtaḍā (1948), *Kitāb al-Baḥr al-Zakhār al-Jamī‘ li ‘Ulamā al-Amsār*. Meşir: Maktabah al-Khanjī. j. 1, h. 251.

⁴¹ Maḥmūd Shaltūt (1959), *al-Fatāwā*. al-Azhār: Maṭbū‘ah al-Idārah al-Amān li al-Thaqāfah al-Islāmiyyah, h. 124. Muḥammad bin Šālīḥ al-‘Uthaymīn (t. t.), *al-Sharḥ al-Mumtī‘ ‘alā Zād al-Mustaqni‘*. Riyāḍ: Mu’assasah A‘šām, j. 6, h. 381.

ANALISIS PANDANGAN FUQAHA MENGENAI *AL-JAWF*

Huraian fuqaha silam mengenai *al-jawf* adalah berbentuk mikro dengan pemberian contoh-contoh perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam badan yang melibatkan bahagian-bahagian yang dianggap sebagai *al-jawf*. Berdasarkan ijtihad mereka, kebanyakan fuqaha dari semua mazhab telah mengkategorikan semua rongga, ruang dan bukaan semulajadi yang ada pada tubuh manusia sebagai *al-jawf*. Ini termasuklah perut, kerongkong, mata, telinga, hidung, dubur, faraj, salur kecing dan pundi kecing. Selain daripada itu *al-jawf* juga merangkumi bukaan bukan semulajadi seperti luka yang dalam di kepala (*al-makmumah*) dan di perut (*al-jā'ifah*).

Fuqaha silam juga telah bersepakat bahawa perut dan kerongkong adalah sebahagian dari *al-jawf*. Manakala mulut tidak dianggap sebagai *al-jawf* dengan hujah mafhum sebuah hadis yang membenarkan berkumur-kumur semasa berpuasa selagimana airnya tidak sampai ke kerongkong. Hadis tersebut ialah:

عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: هشتت يوما
فقبلت وأنا صائم فأتيت النبي صلى الله عليه وسلم فقلت
صنعت اليوم أمراً عظيماً فقبلت وأنا صائم فقال رسول الله
صلى الله عليه وسلم أرأيت لو تميمضت بماء وأنت صائم
قلت لا بأس بذلك فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم
فقيم.⁴²

Maksudnya: “Daripada ‘Umar Ibn al-Khaṭṭāb RA bahawa beliau telah berkata: Pada suatu hari aku telah terleka lalu aku mencium isteriku sedangkan aku sedang berpuasa, lalu aku pergi menemui Rasulullah SAW dan aku berkata: Aku telah melakukan satu perkara yang besar hari ini, aku telah mencium isteriku sedangkan aku berpuasa. Lalu Rasulullah SAW bersabda: Apakah pandangan kamu sekiranya kamu berkumur-kumur semasa kamu berpuasa?. Aku

⁴² Aḥmad bin Ḥanbal (1971), *Musnad al-Imām Aḥmad*. Bayrūt: Dār Ṣādir, j. 1, h. 21.

berkata: Tidak mengapa. Kemudian Rasulullah SAW bersabda: Begitu juga dengan mulut (cium)”.

Hadis ini secara *mantuq* menunjukkan bahawa berkumur-kumur adalah dibenarkan semasa berpuasa, iaitu memasukkan air ke dalam mulut, selagimana tidak masuk ke dalam kerongkong. Dari sudut hujah mafhumnya pula, perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam mulut selagimana tidak sampai ke kerongkong pula tidak akan membatalkan puasa.

Pandangan bahawa mulut bukan sebahagian daripada *al-jawf* disokong oleh sebuah athar dari seorang sahabat Rasulullah SAW yang membenarkan orang yang berpuasa merasa makanan dengan lidah:

عن عكرمة عن ابن عباس قال: لا بأس أن يتطاعم الصائم بالشيء يعني المرقة ونحوها.⁴³

Maksudnya: “*Daripada ‘Ikrimah bahawa Ibn Abbās RA telah berkata: Tidak mengapa bagi orang yang berpuasa untuk merasa makanan seperti kuah dan sebagainya”*”.

Makna *ṣarīḥ* (nyata) dari athar Ibn ‘Abbās tersebut menunjukkan bahawa merasa makanan dengan lidah tidak membatalkan puasa. Maka, makna *iqtidā’* (langsung) menunjukkan bahawa bahagian luar mulut dan lidah bukan sebahagian daripada *al-jawf*.

Antara hadis lain yang menjadi hujah para fuqaha tentang semua rongga dalam badan adalah *al-jawf* ialah makna umum sebuah hadis yang diriwayatkan oleh al-Bukhārī iaitu:

عن ابن عباس قال الرسول: وإنما الفطر مما دخل وليس مما خرج.⁴⁴

Maksudnya: “*Daripada Ibn ‘Abbās RA bahawa Rasulullah SAW telah bersabda: Dan sesungguhnya*

⁴³ Al-Bayhaqī, *Sunan al-Bayhaqī al-Kubrā*. t. p., j. 4, h. 261.

⁴⁴ Al-Bukhārī (t. t.), *op.cit.*, j. 1, h. 251.

*puasa batal dengan apa yang masuk, bukan dengan
apa yang keluar(dari badan) ”.*

Hadis ini menunjukkan bahawa puasa akan batal dengan memasukkan sesuatu ke dalam badan, bukan keluar dari badan.⁴⁵ Walau bagaimanapun mafhum hadis ini tidak boleh dijadikan konsep umum dalam perkara-perkara yang membatalkan puasa dengan memasukkan sesuatu ke dalam badan. Ini adalah kerana terdapat perkara yang membatalkan puasa yang bersifat keluar sesuatu dari badan seperti muntah, berbekam, keluar mani melalui jimak dan keluar darah haid atau nifas.

Antara hujah lain yang dikemukakan oleh fuqaha silam ialah hadis Laqīṭ bin Sabrah yang melarang orang yang berpuasa memasukkan air secara berlebihan ke dalam hidung untuk mengelakkan air tersebut sampai ke otak atau perut. Menurut mereka, rasional larangan tersebut ialah untuk mengelakkan air sampai ke otak kerana otak adalah sebahagian dari *al-jawf*. Manakala sebahagian yang lain berpandangan bahawa larangan tersebut bertujuan mengelakkan air dari sampai ke kerongkong dan seterusnya ke perut.⁴⁶

Perbincangan fuqaha silam mengenai *al-jawf* menunjukkan pengertian *al-jawf* menurut mereka dipengaruhi oleh unsur penggunaan istilah *al-jawf* dalam bahasa Arab. Keterbatasan dalil-dalil yang spesifik mengenai *al-jawf* menyebabkan para fuqaha merujuk kepada makna semantik *al-jawf* itu sendiri.⁴⁷ Natijahnya, huraian mengenai *al-jawf* didapati tidak seragam walaupun di kalangan fuqaha dalam mazhab yang sama. Ini adalah kerana pendapat yang dikemukakan adalah berdasarkan ijtihad berlatar belakangkan pengalaman serta keperluan masyarakat setempat dan semasa. Pendapat yang bersifat ijtihad ini masih terbuka untuk dinilai dan dijustifikasi selagimana tidak bertentangan dengan dalil-dalil khusus mengenai puasa dan pembatalannya.

⁴⁵ Ibn Ḥazm (t. t.), *op.cit.*, j. 1, h. 203.

⁴⁶ Abū Dāwūd (t. t.), *op.cit.*, hadis no. 2366, j. 1, h. 721.

⁴⁷ Muṣṭafā Rayb al-Bughā (1989), *al-Tahdhīb fī Adillat Matn al-Ghāyah wa al-Taqrīb al-Mashhūr bi Matn Abī Shujā'*. Bayrūt: Dār Ibn Kathīr, c. 4., h. 103.

Selain daripada aspek penggunaan *al-jawf* dari sudut bahasa, pandangan fuqaha silam juga dipengaruhi oleh pendedahan fuqaha terhadap ilmu anatomi tubuh manusia. Keterbatasan penemuan sains anatomi tubuh manusia dan perubahan pada zaman tersebut turut menyumbang kepada ketidakjelasan mengenai hakikat *al-jawf* itu sendiri. Oleh itu, penilaian semula pengertian *al-jawf* perlu mengambilkira pandangan sains perubatan moden. Dengan itu, pentakrifan *al-jawf* yang lebih tepat dan komprehensif dapat diformulasikan.

ANALISIS PANDANGAN FUQAHA TERHADAP AL-JAWF BERDASARKAN PANDANGAN PERUBATAN MODEN

Sebelum menganalisa pandangan fuqaha terhadap *al-jawf* berdasarkan pandangan sains perubatan moden, adalah wajar untuk dihuraikan teori asas anatomi dan fisiologi tubuh manusia. Menurut ilmu anatomi, badan manusia terdiri daripada ruang, rongga dan bukaan. Pembentukan ruang dan rongga di dalam tubuh manusia berlaku seawal minggu ketiga pembentukan janin di dalam rahim ibu.⁴⁸ Umumnya, badan manusia mempunyai pelbagai jenis rongga dan ruang yang boleh diklasifikasikan kepada dua rangkaian utama iaitu rangkaian tertutup (*closed system*) dan rangkaian terbuka (*open system*). Rangkaian tertutup (*closed system*) terdiri daripada dua bahagian utama iaitu sistem pengaliran darah dan ruang-ruang organ dalaman. Manakala rangkaian terbuka pula terdiri daripada beberapa sistem di dalam badan manusia iaitu sistem penghadaman, sistem perkumuhan, sistem pembiakan dan sistem penglihatan dan pendengaran.⁴⁹

Jika diteliti kajian-kajian fuqaha terdahulu mengenai *al-jawf*, mereka telah memberikan pelbagai situasi dan contoh yang melibatkan perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam badan dengan cara yang pelbagai yang dianggap membatalkan puasa. Berdasarkan contoh-contoh tersebut satu kesimpulan yang boleh dibuat ialah, fuqaha silam telah menganggap beberapa bahagian badan adalah sebahagian dari *al-jawf* iaitu kerongkong, perut,

⁴⁸ T.W. Sadler (2004), *Longman's Medical Embryology 9th Edition*. t. t.: Lipincott Williams & Wilkins, h. 219.

⁴⁹ Frederick H. Martini et al., *Essentials of Anatomy and Physiology*. Second edition, t. t.: Prentice Hall, New Jersey, h. 274, 289.

otak, telinga, mata, hidung, salur kencing, dubur, faraj dan salur kencing.

Berikut adalah analisis pendapat-pendapat fuqaha silam berpandukan penemuan kajian sains perubatan moden:

a) Organ-organ dalam sistem penghadaman

Menurut ilmu anatomi, sistem penghadaman manusia terdiri daripada satu saluran yang bermula dari mulut sebagai bukaan dan berakhir di rektum.⁵⁰ Organ-organ yang membina sistem penghadaman menjalankan tugas yang penting iaitu menyediakan bahan-bahan makanan untuk diserap bagi kegunaan sel-sel badan.⁵¹ Secara terperinci, bahagian-bahagian yang membentuk sistem penghadaman ialah mulut, faring atau tekak, kerongkong atau esofagus, perut, usus kecil, usus besar dan rektum. Proses penghadaman bermula dari mulut dan makanan akan melalui semua bahagian sistem penghadaman yang akan berakhir di rektum.⁵²

Makanan yang dimakan perlu dicerna untuk menghasilkan tenaga dan sel-sel baru. Mulut berfungsi untuk pengunyahan makanan yang dibantu oleh air liur dan gigi. Selain dari melembutkan makanan, air liur juga berfungsi untuk mencernakan kabohidrat. Makanan akan turun ke perut atau usus kecil melalui esofagus.⁵³ Semasa proses penghadaman, makanan dihancurkan menjadi bahan mudah, sederhana yang dapat diserap dan digunakan oleh sel tisu tubuh. Pelbagai perubahan sifat makanan terjadi kerana tindakan pelbagai enzim yang terkandung dalam pelbagai cecair pencerna.⁵⁴ Proses penghadaman yang berlaku di usus besar amat terhad berbanding dengan proses yang berlaku di dalam usus kecil. Usus besar berperanan untuk menyerap air dari makanan yang telah diproses oleh usus kecil dan meninggalkan bahan separa

⁵⁰ *Ibid.*, h. 467.

⁵¹ Pegawai-pegawai Kementerian Kesihatan Malaysia (2001), *Anatomi dan Fisiologi*. Masood Abdul Rashid dan Mohd Ariffin bin Siri (ed.), Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 104.

⁵² Frederick H. Martini et al., *op.cit.*, h. 467.

⁵³ Mohd. Hamim Rajikin et al. (2006), *Pemakanan dan Kesihatan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, h. 1.

⁵⁴ Evelyn C. Pearce (2006), *Anatomi dan Fisiologi untuk Jururawat*. h. 208.

pepejal yang disebut sebagai tinja (feses). Tinja ini akan ditolak ke rektum untuk proses membuang air besar (defekasi) melalui dubur (anus).⁵⁵

Boleh dikatakan semua bahagian di dalam sistem penghadaman kecuali mulut dianggap sebagai *al-jawf* oleh fuqaha. Pandangan fuqaha mengenai perut, usus kecil dan usus besar sebagai *al-jawf* adalah bertepatan dengan pandangan sains perubatan moden. Ini kerana perut dan usus kecil merupakan tempat utama penyimpanan dan penghadaman makanan. Manakala pandangan fuqaha bahawa dubur adalah sebahagian dari *al-jawf* adalah tidak bertepatan dengan pandangan sains perubatan moden. Ini adalah kerana rektum atau dubur ialah tempat menyimpan tinja sebelum dikeluarkan melalui anus. Rektum sepanjang sepuluh cm biasanya kosong sehingga menjelang defekasi.⁵⁶ Oleh kerana rektum tidak mempunyai kaitan dengan proses pencernaan makanan, malah di dalam prosedur perubatan, rektum tidak digunakan untuk menyalurkan makanan. Saluran rektum digunakan untuk memasukkan beberapa jenis ubat seperti ubat konstipasi, ubat menurunkan suhu badan, ubat radang sendi dan penahan sakit yang lain. Ubat-ubat ini akan diserap ke dalam badan melalui salur darah pada dinding usus besar.⁵⁷

b) Otak

Majoriti fuqaha silam berpendapat bahawa otak adalah sebahagian daripada *al-jawf*. Di atas premis tersebut mereka berpendapat bahawa meletakkan ubat pada luka yang dalam di kepala akan membatalkan puasa. Kebarangkalian besar punca pendapat tersebut ialah makna semantik bagi *al-jawf* dalam bahasa Arab ialah otak.⁵⁸ Selain itu, fuqaha silam juga menganggap bahawa otak mempunyai hubungan dengan perut sebagaimana hidung yang mempunyai hubungan dengan perut melalui kerongkong. Ini adalah kerana mereka berpendapat cecair dari hidung berpunca dari otak. Sebaliknya, menurut ilmu anatomi, otak tidak mempunyai hubungan secara langsung dengan sistem penghadaman manusia, malah cecair yang keluar dari hidung (hingus) dirembeskan oleh

⁵⁵ Mohd. Hamim Rajikin et al., *op.cit.*, h. 15.

⁵⁶ Evelyn C. Pearce, *op.cit.*, h. 234

⁵⁷ *Majallah Majmā' al-Fiqh al-Islāmī* (1997), bil. 10, Jeddah: Mu'tamar Majlis Majmā' al-Fiqh al-Islāmī, j. 2. h. 330.

⁵⁸ *Al-Mu'jam al-Wasīṭ*, (1972), al-Qāhirah, c. 2, h. 184.

rongga sinus yang terdapat pada bahagian muka yang bersambung dengan perparu melalui kerongkong. Tambahan pula, Rasulullah SAW tidak pernah menerangkan bahawa meletakkan ubat pada luka di kepala membatalkan puasa, oleh itu realiti yang berlaku pada zaman Rasulullah SAW ialah para sahabat yang mengalami luka di kepala masih meneruskan puasa mereka seperti biasa.⁵⁹

Apa yang jelas ialah otak dan *al-jawf* mempunyai nama yang sama dari sudut bahasa semata-mata, manakala dari sudut istilah keduanya membawa pengertian yang berbeza. Penemuan sains perubatan moden juga turut menjelaskan bahawa otak tidak mempunyai hubungan terus dengan bukaan yang boleh sampai ke perut atau sistem penghadaman yang lain. Oleh itu, otak bukan sebahagian dari *al-jawf*.

c) Hidung

Menurut ilmu anatomi, hidung adalah bukaan yang akan sampai ke bahagian nasofaring. Hidung merupakan saluran pernafasan yang utama, hidung juga digunakan sebagai saluran makanan atau ubat bagi pesakit. Ini adalah kerana saluran hidung akan sampai ke kerongkong. Hidung juga mempunyai had seperti mulut. Fuqaha silam tidak pernah menyentuh tentang had luar bagi hidung. Oleh itu dirujuk kepada ilmu anatomi, bahagian yang menjadi pemisah antara fungsi hidung sebagai saluran pernafasan dan saluran makanan ialah tempat pertemuan saluran hidung dengan kerongkong menuju ke esofagus.⁶⁰

Berdasarkan struktur fizikal hidung tersebut, dapat disimpulkan bahawa memasukkan sesuatu objek ke dalam hidung boleh sampai ke bahagian perut melalui kerongkong. Kesimpulannya, hidung hanya akan dianggap sebagai sebahagian daripada *al-jawf* sekiranya digunakan untuk menyalurkan bahan makanan, minuman atau ubat ke dalam badan.

d) Mata

Menurut ilmu anatomi, biji mata terletak di dalam lesung atau soket biji mata. Mata terdiri dari struktur-struktur berikut iaitu bulu kening, kelopak mata, bulu mata, selaput mata (konjuntiva) dan

⁵⁹ Ibn Taymiyyah (1998), *op.cit.*, j. 25, h. 234.

⁶⁰ Lois White & Gena Duncan (2002), *Medical-Surgical Nursing*. Second edition, USA: Thompson Learning, h. 384.

alat air mata. Alat air mata terdiri daripada kilang air mata, saluran air mata, pundi air mata dan saluran mata ke hidung. Saluran air mata menghubungkan mata dan rongga hidung. Oleh itu, mata mempunyai hubungan dengan hidung. Berdasarkan struktur mata tersebut, apabila sesuatu dimasukkan ke dalam mata (seperti ubat titik), ubat tersebut akan sampai ke dalam kerongkong melalui hidung. Tetapi saluran itu hanya mampu menampung satu titik cecair sahaja pada satu-satu masa, selebihnya akan dikeluarkan dari mata dan mengalir keluar dari mata. Satu titik ubat tersebut adalah kurang daripada 1ml. 1ml bersamaan dengan 15 titik. Dengan itu, kuantiti cecair yang masuk ke dalam kerongkong melalui mata adalah amat sedikit, malah lebih sedikit daripada air yang tertinggal di dalam mulut selepas berkumur atau bersiwak.⁶¹ Sedangkan bersiwak dan berkumur-kumur semasa berpuasa telah dijelaskan keharusannya di dalam hadis Rasulullah SAW.⁶²

Kesimpulannya, mata tidak dianggap sebahagian dari *al-jawf* kerana walaupun mata mempunyai hubungan dengan hidung, tetapi saluran tersebut amat kecil. Tambahan pula, hujah fuqaha yang membatalkan puasa dengan memasukkan sesuatu ke dalam mata ialah kerana boleh sampai ke otak sendiri terbatal kerana tiada saluran antara mata dan otak dan sudah terbukti bahawa otak bukan sebahagian daripada *al-jawf*.

e) Telinga

Sebahagian fuqaha silam menganggap bahawa telinga sebagai sebahagian daripada *al-jawf*. Oleh kerana itu mereka berpendapat bahawa memasukkan sesuatu ke dalam telinga akan membatalkan puasa. Anggapan ini berasaskan pandangan bahawa telinga mempunyai hubungan terus ke perut dan ke otak. Berdasarkan ilmu anatomi, telinga terdiri daripada tiga bahagian, iaitu bahagian

⁶¹ *Majallah Majmā' al-Fiqh al-Islāmī* (1997), bil. 10, j. 2. h. 348.

⁶² Ini berdasarkan sebuah hadis yang diriwayatkan oleh Al-Imām al-Bukhārī, j. 2, h. 682, iaitu:

عن عامر بن ربيعة قال رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يستاك وهو صائم ما لا أحصي أو أعد.

Maksudnya: *Daripada 'Amar bin Rabī'ah, aku telah melihat Rasulullah SAW bersiwak semasa Baginda berpuasa (aku tidak membilang berapa kali baginda bersiwak semasa berpuasa).*

luar telinga, bahagian tengah telinga dan bahagian dalam telinga.⁶³ Bahagian luar telinga terbahagi kepada dua, kelopak atau daun telinga dan liang luar telinga. Liang luar telinga ialah satu terusan yang masuk dari cuping telinga ke gegendang telinga. Bahagian tengah telinga atau ruang tympanum ialah sebuah kotak yang didapati di dalam bahagian petros di dalam tulang temporal. Dinding bahagian tengah telinga terbina dari tulang dan lapisan lembut. Bahagian tengah telinga berhubung dengan nasofaring melalui salur eustachia. Lubang salur eustachia di bahagian nasofaring biasanya tertutup kecuali semasa menelan dan menguap, lubang itu akan terbuka dan udara di dalam nasofaring akan masuk ke dalam tengah telinga. Bahagian dalam telinga pula terdiri daripada tulang vestibula, koklea, salur separuh bulat dan selaput limfatika yang mengawal keseimbangan badan.⁶⁴

Oleh itu, telinga luar tidak mempunyai hubungan terus ke dalam nasofaring kerana adanya gegendang telinga. Manakala bahagian telinga tengah dan telinga dalam mempunyai hubungan dengan nasofaring seterusnya ke kerongkong (melalui saluran eustachia). Dengan itu telinga luar tidak dianggap sebagai sebahagian dari *al-jawf*. Manakala bahagian telinga tengah dan telinga dalam adalah sebahagian daripada *al-jawf*.

f) Salur dan pundi kencing

Sebahagian fuqaha silam berpendapat bahawa salur dan pundi kencing adalah sebahagian daripada *al-jawf*. Sebahagian fuqaha mazhab Shafii telah mengqiyaskan salur kencing kepada mulut, untuk mengklafikasinya sebagai *al-jawf*.⁶⁵ Menurut ilmu anatomi, sistem kencing terdiri daripada dua buah pinggang, dua salur buah pinggang (ureter), satu pundi kencing, dan satu salur kencing (uretra). Manakala pundi kencing (urinary bladder) bertindak sebagai penakung air kencing. Oleh yang demikian, terdapat tiga saluran yang bersambung dengan pundi kencing. Dua ureter terbuka secara serong di sebelah dasar, yang mana

⁶³ Frederick H. Martini et al., *op.cit.*, h. 289.

⁶⁴ Pegawai-pegawai kementerian kesihatan Malaysia (2001), *op.cit.*, h. 188.

⁶⁵ Al-Shurunbulālī (t. t.), *op.cit.*, h. 133; Muḥammad al-Khāṭib al-Sharbīnī, (t. t.), *Mughnī al-Muhtāj ilā Ma'rifati Ma'ānī Alfāz al-Minhāj*. t. t. p.: t. p., j. 1, h. 428.

kedudukan serong ini dapat mengawal air kencing dari mengalir kembali ke dalam ureter, dan satu lagi ialah saluran kencing atau uretra yang berfungsi sebagai salur yang mengalirkan air kencing dari pundi kencing. Uretra lelaki didapati lebih panjang dari uretra perempuan iaitu 17-23cm, manakala uretra perempuan hanya berukuran 2.5-3cm sahaja.⁶⁶

Berdasarkan struktur pundi kencing dan salur kencing, keduanya tidak mempunyai hubungan secara terus dengan mana-mana bahagian *al-jawf* (perut, usus kecil dan kerongkong). Oleh itu, pundi dan salur kencing bukanlah sebahagian dari *al-jawf*.

g) Faraj dan rahim

Bagi majoriti fuqaha silam, memasukkan sesuatu ke dalam faraj wanita (untuk tujuan perubatan contohnya) akan membatalkan puasa. Alasan mereka ialah kerana faraj merupakan salah satu bukaan ke dalam badan yang membawa kepada *al-jawf*. Sebahagian yang lain pula memberikan analogi batal puasa tersebut dengan mengqiyaskannya kepada jimak.⁶⁷

Menurut ilmu anatomi, faraj dan rahim adalah sebahagian dari organ genital dalam sistem pembiakan wanita. Faraj ialah satu saluran yang terletak di antara usus hujung dengan dubur di bahagian belakang dan pundi dan salur kencing di bahagian hadapan. Salur faraj memanjang hingga ke leher rahim. Faraj berfungsi sebagai organ persetubuhan perempuan, sebagai saluran perjalanan darah haid keluar dan sebagai sebahagian daripada salur kelahiran anak. Rahim atau uterus pula ialah sebuah organ berotot dan berongga yang terletak di ruang pelvis iaitu di antara usus hujung di bahagian belakang dan pundi kencing di bahagian hadapan. Purata saiz rahim seseorang wanita ialah 9cm panjang dan 6cm lebar dengan purata berat sebanyak 60g. Semasa kehamilan, uterus membesar sehingga 1000g dan dapat menampung bayi berukuran 40cm panjang.⁶⁸

⁶⁶ Pegawai-pegawai kementerian kesihatan Malaysia, *op.cit.*, h. 142

⁶⁷ Al-Sharbīnī (t. t.), *op.cit.*, j. 1, h. 497; Al-Dasūqī, *Ḥashiyah al-Dasūqī*. Bayrūt: Dār al-Fikr al-‘Arabī, j. 1, h. 523. Al-Sharbīnī (t. t.), *op.cit.*, j. 1, h. 428.

⁶⁸ Derek Llewellyn Jones (1995), *Rahsia Kesihatan Wanita*. Shah Alam: Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd., h. 18.

Berdasarkan penelitian kepada struktur rahim dan faraj tersebut, didapati bahawa kedua-duanya tidak mempunyai hubungan secara langsung dengan mana-mana bahagian yang dianggap sebagai *al-jawf*. Begitu juga dengan perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam badan melalui faraj tidak boleh dikiaskan kepada perbuatan makan atau minum. Mengenai pendapat sebahagian fuqaha yang mengqiyaskan perbuatan memasukkan sesuatu ke dalam faraj sebagai jimak, qiyas tersebut adalah qiyas yang jauh kerana jimak mempunyai unsur syahwat, manakala memasukkan ubat atau alat perubatan ke dalam faraj pula tidak mengandungi unsur syahawat. Malah, tujuan perubatan adalah satu keadaan yang berlainan dari segi maqasid (objektif) dan situasi. Oleh itu, rahim dan faraj bukanlah sebahagian dari *al-jawf*.

g) Bukaannya bukan semulajadi

Fuqaha silam juga turut membincangkan tentang bukaannya bukan semulajadi ke dalam tubuh manusia seperti luka dan tebukannya yang berlaku pada mana-mana bahagian tubuh. Jika luka pada perut para fuqaha menamakannya sebagai *al-jā'ifah*, jika luka tersebut berlaku pada kepala pula dinamakan sebagai *al-ma'mumah*. Kebanyakan fuqaha kecuali fuqaha mazhab Maliki menganggap bahawa rawatan pada luka *al-jā'ifah* dan *al-ma'mumah* membatalkan puasa kerana ubat tersebut akan sampai ke perut dan otak.⁶⁹

Pendapat fuqaha silam ini didapati bersifat umum kerana tidak semua luka akan sampai ke bahagian abdomen (perut dan usus kecil). Malah jika dirujuk kepada ilmu anatomi, bahagian abdomen manusia tidak mempunyai hubungan secara terus dengan otak. Luka di bahagian perut juga tidak semestinya bermakna luka itu terus mengenai *al-jawf*, kerana perut mempunyai lapisan luar yang terdiri daripada lemak dan otot. Oleh itu, luka pada bahagian badan yang dikira membatalkan puasa ialah jika luka tersebut berbentuk luka yang dalam dan mengenai mana-mana bahagian *al-jawf* iaitu kerongkong, perut, usus kecil dan usus besar atau mana-mana jalan yang boleh sampai kepada *al-jawf* seperti hidung dan bahagian dalam telinga.

⁶⁹ Al-Shurunbulālī (t. t.), *op.cit.*, h. 133; Taqiy al-Dīn Abū Bakr al-Ḥusaynī (t. t.), *Kifāyat al-Akhyār*. Bayrūt: Dār al-Fikr, j. 1, h. 288.

Kesimpulannya, mana-mana bukaan yang bukan semulajadi seperti luka atau tebukuan pada mana-mana bahagian badan tidak dikira sebagai *al-jawf* melainkan tebukuan atau luka tersebut mengenai mana-mana bahagian *al-jawf*.

KESIMPULAN

Setelah meneliti pandangan dan perbincangan fuqaha dan dijustifikasi dengan penemuan ilmu sains perubatan moden, *al-jawf* boleh disimpulkan sebagai sebahagian daripada anggota sistem penghadaman iaitu kerongkong, perut, usus kecil dan usus besar. Manakala bukaan bukan semulajadi yang dianggap sebagai *al-jawf* ialah bukaan pada bahagian-bahagian yang telah terbukti adalah sebahagian dari *al-jawf*.

Perbahasan fuqaha silam mengenai *al-jawf* dapat memberi gambaran bahawa apa yang dimaksudkan dengan *al-jawf* ialah bahagian-bahagian di dalam badan yang berfungsi memproses dan menyerap zat-zat dari makanan dan minuman. Oleh itu, membataskan *al-jawf* kepada kerongkong, perut, usus kecil, usus besar adalah bersesuaian dengan objektif utama puasa iaitu mengekang nafsu makan dan minum demi meraih ketaqwaan kepada Allah SWT.